

УДК 347.61/64(477)

О. О. Кадрова
здобувач кафедри теорії держави і права ОНЮА

СТРАТЕГІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Українська держава великої уваги приділяє законодавчому регулюванню сімейних відносин, державній підтримці та соціальному захисту сім'ї. При цьому український законодавець враховує норми міжнародно-правових документів стосовно сім'ї, в яких постійно підкреслюється, що сім'я є основним осередком суспільства, відіграє ключову роль у суспільному розвитку і потребує соціального, правового і економічного захисту з боку держави. Проявом уваги держави до правового врегулювання сімейних відносин є, перш за все, прийняття нового Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року.

Метою нового кодексу є зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудова сімейних відносин на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. У кодексі відображені особливості правового регулювання сімейних відносин, визначено засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та всиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

На державну підтримку сім'ї спрямована програма «Українська родина», яка схвалена постановою Кабінету Міністрів України і розрахована на 2001–2005 роки. Мета програми — забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї як основи суспільства, поліпшення становища сім'ї та демографічної ситуації в країні, підвищення рівня духовних, моральних цінностей і авторитету української родини. Передбачено основні завдання та заходи, спрямовані на державну підтримку сім'ї. Серед завдань програми — формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї у житті суспільства, виховання нового покоління, забезпеченні суспільної стабільності та прогресу; створення сприятливих умов для повноцінного морально-психологічного, соціального, культурного і духовного розвитку сім'ї, гармонізації взаємовідносин поколінь; формування нових засад соціального і правового захисту сімей з дітьми, формування нових засад соціального і правового захисту сімей з дітьми, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів.

Для реалізації цих завдань передбачаються такі заходи, як підготовка законопроектів, інших нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію державної сімейної політики; повсюдне запровадження соціальних паспортів щодо кількості і складу сімей, жінок, молоді та неповнолітніх у регіоні з метою їх соціальної підтримки та залучення до вирішення питань соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства; сприяння сім'ям у вихо-

ванні дітей та всебічному розвитку шляхом формування у дітей високогуманних уявлень про сім'ю, її історію та традиції і поширенню в регіонах соціальних програм, спрямованих на утвердження здорового способу життя кожного члена родини; відродження та активізація діяльності сімейних клубів за місцем проживання з метою утвердження історичних та національних традицій української родини, започаткування при центрах сім'ї «Родинний дім» освітніх програм духовного розвитку дітей, молоді та їх батьків; сприяння розширенню мережі дитячих будинків сімейного типу та утворенню прийомних сімей, надання їм всебічної допомоги у вихованні та створенні належних умов для самореалізації дітей.

Значної уваги приділено питанням сім'ї у Стратегії подолання бідності, розрахованій до 2010 року (затверджена Указом Президента України 15 серпня 2001 р.) та Програмі сприяння соціальному становленню та адаптації кримсько-татарської молоді на 2002–2005 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 2002 р.). У цих документах передбачено заходи, спрямовані, зокрема, на соціальну підтримку сімей з дітьми, передусім багатодітних, неповних та з дітьми віком до трьох років або з дітьми-інвалідами, на забезпечення облаштування молодих сімей з числа кримських татар, підвищення їх життєвого рівня.

У розвиток основних напрямків Стратегії подолання бідності Кабінет Міністрів України (21 грудня 2001 р.) затвердив Комплексну програму забезпечення реалізації цієї Стратегії, якою передбачено підвищення продуктивної зайнятості, зростання рівня життя населення, його соціального захисту. Зниження рівня бідності і посилення соціального захисту сім'ї має бути досягнуто шляхом збільшення коштів для виплати прожиткового мінімуму, потрібного для призначення допомоги відповідно до Законів України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям (від 1 червня 2000 р.) та «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» (від 16 листопада 2000 р.), вчасного фінансування допомоги сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям в обсягах, передбачених законодавством тощо. При цьому має бути завершено формування нормативно-правової бази, яка повинна забезпечувати проведення активної дійової політики щодо подолання бідності та запобігання їй у майбутньому, створено економіко-правові умови для підвищення економічної активності працездатних громадян, наближено соціальні гарантії (мінімальна заробітна плата, пенсії, допомоги по безробіттю, інші види соціальних виплат та допомоги) до прожиткового мінімуму; підвищено рівень соціального захисту найбільш вразливих верств населення.

У зв'язку з цим Сімейний кодекс України містить цілу низку нових правових рішень, спрямованих на утвердження поваги до кожного учасника сімейних відносин. Визнання сім'ї первинним осередком суспільства, тобто фортецею, всередині якої кожній людині надано можливість будувати своє щастя, стало підґрунтям для розширення поняття сімейного права. Норми Сімейного кодексу України утверджують порозуміння як засобу вирішення різноманітних проблем, відкидаючи будь-який диктат з боку когось із членів сім'ї. Це

перший прояв ідеології ненасильства. Чимало норм Сімейного кодексу є своєрідним суфлером, показуючи жінці та чоловікові такі варіанти поведінки, які б виконували цементуючу функцію: «Дружина повинна утверджувати у сім'ї повагу до батька. Чоловік повинен утверджувати у сім'ї повагу до матері»; «дружина та чоловік повинні утверджувати повагу до будь-якої праці, яка робиться у сім'ї» [1].

Шлюб є і буде основною домінуючою, захищеною законом та мораллю формою організації сімейного життя жінки і чоловіка.

До цього часу в законодавстві відсутнє визначення поняття сім'ї. Як правильно відмічає Є. М. Ворожейкін: «Не може бути декілька визначень поняття сім'ї для різних галузей права, воно має бути єдиним, хоча в поняття члена сім'ї кожною галуззю відображується присуща їй специфіка» [2]. У літературі розрізняють визначення сім'ї в соціологічному та юридичному розумінні. Даючи визначення поняття сім'ї, необхідно виходити з того, що шлюб і сім'я — історично змінювані явища. Основою сім'ї є шлюб, кровне споріднення та прирівняні до них відносини. Характерною ознакою сім'ї є спільне життя. Спільне життя — це не лише спільне проживання, але й спільність сімейних інтересів, взаємна необхідність у постійному спілкуванні один з одним [3].

У науково-практичному коментарі Сімейного кодексу України під редакцією Ю. С. Червоного дається таке визначення сім'ї в соціологічному розумінні: сім'я — це історично визначена організована соціальна спільність, що оснований на шлюбі та кровному спорідненні (лише на шлюбі чи лише на кровному спорідненні), усиновленні, прийнятті дітей на виховання, характерними ознаками якої є спільне життя членів сім'ї, взаємна моральна та матеріальна підтримка і спільне виховання членами сім'ї один одного і, в першу чергу, підростаючого покоління [4].

Навряд чи можна погодитись з думкою, яка існувала у радянській літературі про те, що сім'я — це спілка осіб, що характеризуються певними рисами [5], оскільки сім'я може і не являти собою спілку осіб (наприклад мати і малолітня дитина). Від поняття сім'ї в соціологічному розумінні слід розрізняти поняття сім'ї в юридичному значенні. У юридичному розумінні сім'я — це історично визначена організована соціальна спільність, яка пов'язана взаємними правами і обов'язками, що витікають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення і прийняття дітей на виховання. Для сім'ї в юридичному значенні характерні ті ж ознаки, що й для сім'ї в соціологічному значенні, але для сім'ї в юридичному значенні характерно те, що її члени пов'язані взаємними правами та обов'язками.

Сімейний кодекс вибудовує цілу систему норм, які реалізують принцип добровільності шлюбу. Воля до спільного сімейного життя має бути виваженою, насамперед при реєстрації шлюбу, і супроводжувати подружжя усе їхнє життя. Норми Кодексу утверджують необхідність порозуміння дружини та чоловіка щодо усіх питань подружнього життя, не наділяючи жодного з них пільгами та перевагами. Кодекс надає право одному з подружжя не погоджуватися з усуненням його від вирішення питань сім'ї. Добровільність шлюбу зумовлює добро-

вільність інтимних, статевих відносин між дружиною та чоловіком. Це положення закріплене в Кодексі та не залишає підстав для сумнівів щодо можливості засудження чоловіка за зґвалтування своєї дружини.

У сімейному кодексі шлюб визначено як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадянського стану. Цим положенням відкидається ідея одностатевого шлюбу. У зв'язку з реформуванням системи освіти актуальною залишається проблема шлюбного віку. Запровадження обов'язкового 12-річного навчання в школі зумовлює необхідність встановлення шлюбного віку у 18 років. Дія цього нововведення може бути призупинена до 2012 р., коли перші випускники закінчать дванадцятирічні школи.

Кодексом також визнано сім'єю жінку та чоловіка, які спільно проживають без реєстрації шлюбу. Запропоноване нововведення спонукатиме жінку та чоловіка до узаконення своїх стосунків в органі РАГСУ, оскільки майже зникне правова різниця між цими двома формами організації сімейного життя. Наведена в кодексі легалізація звичаю (ст. 11. Врахування звичаю при вирішенні судом сімейних спорів) як регулятора сімейних відносин не є спробою применшити значення закону в даній сфері. Як вважає О. Скуйбіда, звичай доповнюватиме закон і при врегулюванні сімейного спору допомагатиме утверджувати принцип верховенства права [6].

Сімейний кодекс вперше чітко визначив правовий статус заробітної плати: вона є власністю того з подружжя, кому була виплачена. Спільною сумісною власністю буде лише грошова сума, яка передана ними до сімейного бюджету. Таке правило дає можливість дружині і чоловікові самим визначити для себе життєві пріоритети. Кожен з них, якщо він зорієнтований на зміцнення сім'ї, прагнучим до якнайкращого матеріального забезпечення сім'ї, поповнення сімейного бюджету.

Сімейний кодекс значно розширив можливості договірної регулювання сімейних відносин. Введено нові договори: про сплату аліментів, про припинення права на аліменти замість одержання права власності на нерухомість. Та основним серед них залишається шлюбний договір. Через особливості світосприйняття наші співвітчизники взагалі не готові до його укладення, не агітуючи за розширення сфери застосування шлюбного договору, мушу все ж таки підкреслити той виховний заряд, який у ньому може бути закладений. Якщо, наприклад, у даному договорі буде зазначено, що чоловік підлягатиме виселенню з помешкання дружини у разі зловживання алкоголем чи грубого поведіння в сім'ї, можливість опинитись на вулиці буде для нього стримуючим фактором. Шлюбний договір може бути визнаний недійсним, якщо він був укладений внаслідок насильства чи з використанням збігу важких для іншої сторони обставин.

Добровільність шлюбу зумовлює можливість його розірвання. Психологи стверджують, що нелюбов батька до дитини від першого шлюбу є дуже часто результатом нелюбові до її матері, яка сформувалася до розірвання шлюбу і остаточно зміцнилася під час того, як йому довелося проходити через «бруд

шлюбнорозлучного процесу». Ідеологія ненасильства була визначальною при пошуку такого законодавчого регулювання, яке б не перетворювало колишнє подружжя у довічних ворогів. Таких відносин мирного врегулювання відносин між подружжям декілька. Насамперед, це відновлення інституту сепарації («відокремлення від стола та ложа»), тобто встановлення режиму окремого проживання. Сепарація — це санкціоноване рішенням суду окреме проживання, це переддень можливого розлучення, але ще не саме розлучення. Завдяки сепарації може бути збережено шлюб.

Сімейний кодекс надає право тим, хто бажає розірвання шлюбу, але має дитину, не виказувати перед судом один одному своїх претензій. Поважаючи у цій ситуації право на особисту свободу дружини та чоловіка, закон не ставить за мету силоміць тримати їх вкупі, а зосереджує свою увагу на влаштуванні подальшого життя дитини. Якщо ними буде подано договір про те, з ким проживатиме дитина, яку участь у вихованні та утриманні дитини братиме той з батьків, хто проживатиме окремо, і все це відповідатиме інтересам дитини, то шлюб буде розірвано. Такий мирний спосіб припинення шлюбу залишає надію на те, що обоє з подружжя поважатимуть один одного, що, залишаючись надалі батьками дитини, кожен із них відповідально ставитиметься до своїх обов'язків.

Однією з визначальних рис Кодексу є шанобливе ставлення до дитини. Повага до дитини має багатогранний прояв. Сімейний кодекс зобов'язує батьків рахуватися з думкою дитини, надає дитині право «сісти за стіл переговорів» при вирішенні різних питань її життя. Дитина визнана власником тих речей, які придбані для забезпечення її матеріальних та духовних потреб, отже її думка має бути врахована при вирішенні питання щодо її юридичної долі.

Повагою до дитини проникнута норма, яка дає змогу дитині не погоджуватися з неналежним виконанням батьками своїх обов'язків щодо неї. Сімейний кодекс вперше в історії нашого законодавства забороняє фізичні покарання батьками своїх дітей. Даремно сподіватись, що батьки відразу відмовляться від застосування такого протиправного методу виховання. Але сам факт існування в законі цієї норми справлятиме відповідний вплив, стимулюючи батьків до пошуку інших, законних засобів впливу.

В Сімейному кодексі усіма можливими засобами захищений батько, який не проживає з дитиною. Перепони, які часто чинить мати у здійсненні ним свого права на особисте виховання дитини, це здебільшого специфічне покарання чоловіка за розірвання шлюбу. Можливість відшкодування матеріальної та моральної шкоди буде засобом стримування від проявів деспотизму стосовно того з батьків, який під тиском різних обставин позбавлений можливості щоденного спілкування зі своєю дитиною. Кодекс однозначно визначив і місце проживання дитини, якій виповнилося 14 років. Місце проживання 14-річна дитина обирає сама. Тому спір між матір'ю та батьком щодо місця її проживання не може вирішуватись судом: дві особи не можуть судитись відносно того, що належить третій. Нове законодавче регулювання відносин щодо утримання дитини було справедливо названо «аліментною революцією», як підтвердження запроваджених Кодексом радикальних змін.

Добровільна сплата аліментів за Кодексом 1969 р. не була перешкодою до примусового стягнення аліментів. Відповідно до розряду «аліментальщиків» має потрапити і той, хто сплачував аліменти у сумі навіть більшій, ніж це передбачалось законом. Аналогічної норми Сімейний кодекс не містить, а це означає, що суд відмовить у позові про примусове стягнення аліментів, якщо відповідач доведе, що виконує свій обов'язок стосовно утримання дитини добровільно. Завдяки цій новелі усе розставлено на своє місце: суд примушує виконати обов'язок, який не було виконано добровільно. Отже, позов про стягнення аліментів уже не зможе бути засобом для запламування того з батьків, хто належно виконував свій обов'язок. Кодекс містить систему захисту дитини від сімейного деспотизму. Мірами такого захисту є позбавлення батьківських прав, відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, можливість встановлення опіки та призначення опікуна.

Сімейний кодекс заснований на засадах загальнолюдського та християнської моралі. Є підстави сподіватись, що свою місію зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб йому вдасться реалізувати.

Література

1. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України — утвердження ідеології ненасильства // Адвокат. — 2002. — № 6. — С. 5.
2. Белякова А. М., Ворожейкин Е. М. Советское семейное право. — М., 1974. — С. 33.
3. Там само. — С. 34–35.
4. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Под ред. Ю. С. Червоного. — К., 2003. — С. 11.
5. См., например: Рясенцев В. А. Семейное право. — М., 1971. — С. 43; Советское семейное право. — М., 1982. — С. 42.
6. Скуйбіда О. Новий сімейний кодекс: основні повели // Економіка, фінанси, право. — 2002. — № 9. — С. 13.

УДК 346.546

О. С. Каштанов
здобувач кафедри підприємницького
та комерційного права ОНЮА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНТИКОНКУРЕНТНИХ УЗГОДЖЕНИХ ДІЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Згідно з ст. 5 Закону «Про захист економічної конкуренції» [1] узгодженими діями є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання. Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, або